

Міністерство освіти і науки України
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Навчально-науковий інститут філології
Кафедра української мови та прикладної лінгвістики

**ФОНЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛОГОПЕДІЇ
(ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНО-ФОНЕТИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ)**

Кваліфікаційна робота
освітнього ступеня «бакалавр»
студентки IV курсу
галузі знань 03 «Гуманітарні науки»,
спеціальності 035 «Філологія»,
спеціалізації 035.01 «Українська мова і
література», ОПП «Українська мова і
література та західноєвропейська мова»
Яніни Євгеніївни СТАРИНЦУК

Науковий керівник:
к. філол. н., доцент кафедри української
мови та прикладної лінгвістики
Оксана БАС-КОНОНЕНКО

«Допущено до захисту»
Протокол засідання кафедри
української мови та прикладної лінгвістики
№ 16 від 11 червня 2025 року
Завідувач кафедри
к. філол. н., доцент **Сергій РІЗНИК**

АНОТАЦІЯ

У роботі досліджено невідповідність між артикуляційними описами приголосних звуків, поданими в логопедичній літературі, та їх реальною фонетичною природою в українській мові. Об'єктом дослідження є артикуляційні характеристики приголосних, предметом — суперечності між логопедичними моделями й фонетичними нормами.

Метою роботи є виявлення й систематизація таких розбіжностей, а також розробка практичних рекомендацій щодо оновлення логопедичного опису звуків. Для досягнення мети застосовано комплексний методологічний підхід, який поєднує аналіз теоретичних джерел, порівняльно-аналітичний метод, контент-аналіз логопедичних описів та експериментально-фонетичний метод (зокрема, прийом палатографування та спектрографування), що дозволило об'єктивно зіставити логопедичні описи з реальними фізіологічними й акустичними характеристиками приголосних звуків.

Структура роботи включає три розділи. Перший розглядає теоретичні засади логопедії та її зв'язок із фонетикою; другий — порівняльний аналіз артикуляційних характеристик у логопедичних і фонетичних джерелах; третій містить практичні рекомендації щодо вдосконалення логопедичної практики. За результатами дослідження виявлено типові методичні помилки в описах українських приголосних, з'ясовано їх причини (зокрема міжмовний вплив) та запропоновано шляхи для оновлення логопедичної теорії й практики.

Результати мають прикладне значення для логопедів, викладачів, студентів спеціальностей «Спеціальна освіта», «Українська мова» та можуть бути використані для вдосконалення змісту фахових освітніх програм.

Ключові слова: фонетика, орфоепія, логопедія, артикуляційна характеристика, палатографування, спектрографування.

SUMMARY

This thesis explores the discrepancy between the articulatory descriptions of Ukrainian consonant sounds presented in speech therapy literature and their actual phonetic characteristics. The object of the study is the articulatory features of Ukrainian consonants, while the subject is the inconsistency between logopedic models and phonetic norms.

The aim of the study is to identify and systematize these inconsistencies and to develop practical recommendations for updating articulatory descriptions in logopedic practice. A comprehensive methodological approach was applied, including theoretical literature review, comparative and analytical methods, content analysis of speech therapy sources, and instrumental empirical techniques (notably palatography and spectrography). These enabled an objective comparison between theoretical articulatory models and real physiological and acoustic data.

The thesis consists of three chapters. The first chapter outlines the theoretical foundations of speech therapy and its connection with phonetics. The second chapter presents a comparative analysis of articulatory characteristics in logopedic and phonetic literature. The third chapter provides practical recommendations for improving speech therapy practices based on contemporary phonetic knowledge. The study reveals typical methodological errors in the description of Ukrainian consonants, traces their origin (particularly due to cross-linguistic influence), and proposes ways to correct and modernize logopedic theory and methods.

The results are of practical value for speech therapists, educators, and students in the fields of Special Education and Ukrainian Linguistics, and may serve as a foundation for updating educational programs in speech therapy based on Ukrainian phonetic data.

Key words: phonetics, orthoepy, speech therapy, articulatory characteristics, palatography, spectrography.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ЛОГОПЕДІЇ ТА ФОНЕТИКИ	9
1.1. Особливості логопедії як науки: предмет, завдання, структура....	9
1.2. Лінгвістичне підґрунтя логопедії: усне мовлення як спільний об'єкт досліджень фонетики та логопедії.....	10
Висновки до першого розділу	16
РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АРТИКУЛЯЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ЛОГОПЕДИЧНИХ ТА ФОНЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ	21
2.1. Загальний огляд літератури в галузі логопедії.....	21
2.2. Порівняння логопедичних описів із фонетичними нормами української мови.....	23
2.2.1. Губні приголосні.....	24
2.2.2. Передньо- та середньоязиковий приголосні.....	27
2.2.3. Фарингальний та задньоязикові приголосні.....	31
Висновки до другого розділу	37
РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ УЗГОДЖЕННЯ АРТИКУЛЯЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЛОГОПЕДИЧНОЇ ПРАКТИКИ	39
3.1. Загальна характеристика виявлених невідповідностей.....	39
3.2. Практичні рекомендації щодо вдосконалення логопедичних описів артикуляції звуків.....	41
Висновки до третього розділу	43
ВИСНОВКИ	44
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	46

ВСТУП

Актуальність теми. У сучасному глобалізованому світі процес мовної інтеграції посідає важливе місце, адже мовленнєві порушення, які не були вчасно виправлені, можуть закріпитися і продовжувати проявлятися в дорослому віці, що може призвести до того, що людина стає скутою, тривожною, соціально ізольованою, нездатною перебувати на посадах, що вимагають живого спілкування, тощо.

Відповідно до закону «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» терапевт мови і мовлення (яким може стати особа з вищою освітою за спеціальністю «Спеціальна освіта» або іншими спеціальностями галузі знань «Освіта/педагогіка» (з кваліфікацією / спеціалізацією логопед (логопедія))) тепер є обов'язковим членом реабілітаційної команди [Про реабілітацію 2021]. Це незалежний фахівець, який може самостійно ухвалювати рішення щодо діагнозу та терапії і працює не у сфері освіти, а у сфері охорони здоров'я [Лялька 2023]. Таким чином, надійна лінгвістична база, яку повинен отримати спеціаліст, набуває все більшого значення.

Під час війни актуальність лінгвотерапії набуває величезних масштабів, адже мовленнєві порушення можуть виникати в людей після травм, контузій, сильного психоемоційного стресу, також у зоні ризику перебувають діти-переселенці. На додачу до цього логопеди виконують важливу роль у підтримці правильного і свідомого володіння українською мовою, особливо серед дітей, що раніше навчалися і зростали в російськомовному середовищі.

Логопедія як наука про корекцію мовленнєвих порушень тісно пов'язана з фонетикою, яка вивчає звукову систему мови. Одним із ключових аспектів логопедичної практики є артикуляційні описи звуків, що допомагають у виправленні порушень мовлення. Проте, аналіз логопедичної літератури свідчить про певні невідповідності між традиційними

артикуляційними характеристиками приголосних, які використовуються у логопедії, та їхніми реальними особливостями у фонетичній системі української мови.

Ці розбіжності можуть призводити до методичних неточностей у логопедичній практиці та ускладнювати процес корекції мовлення. Дослідження цієї проблеми є важливим для вдосконалення логопедичних методик та їхньої відповідності науково обґрунтованій фонетичній системі української мови.

У логопедичній роботі одним з основних аспектів є розмежування звуків, що здійснюється за допомогою уточнення їхньої вимовної диференціації та розвитку слухової диференціації звуків мовлення, особливо фонетично близьких. Наприклад, дзвінких і глухих, м'яких і твердих та свистячих і шиплячих. Саме тому використання правильних класифікаційних і артикуляційних характеристик звуків є визначальним у цій роботі.

Робота є актуальною, оскільки сучасна логопедія часто базується на застарілих артикуляційних описах, які можуть не відповідати результатам новітніх фонетичних досліджень, а також відсутні комплексні дослідження цієї проблеми саме для української мови, хоча вона має унікальні артикуляційні особливості.

Дослідження має виразно міждисциплінарний характер, адже виконане на перетині логопедії, фонетики, мовознавства, а також частково корекційної педагогіки та мовленнєвої терапії.

Мета дослідження. Метою дослідження є виявлення та аналіз невідповідностей між використовуваними в логопедії артикуляційними характеристиками звуків української мови та їхніми реальними фонетичними ознаками, які мають об'єктивне експериментально-фонетичне підґрунтя. На основі цього аналізу передбачається розробити пропозиції та сформулювати практичні рекомендації щодо вдосконалення логопедичних підходів з урахуванням фонетичних закономірностей української мови. Матеріал може

бути корисним для логопедів, методистів та викладачів, що працюють у сфері корекційної педагогіки.

У дослідженні ми свідомо обмежуємось аналізом окремих груп приголосних звуків, які найчастіше демонструють суперечності між логопедичними артикуляційними описами та фонетичними характеристиками української мови. Такий вибір обумовлений прагненням до глибокого аналізу, об'єктивного зіставлення емпіричних даних і високої прикладної цінності для логопедичної практики. Всеохопний огляд усіх звуків був би менш ефективним і не дозволив би досягнути поставленої мети дослідження.

Робота спрямована на встановлення можливих причин виникнення розбіжностей, оцінку їхнього впливу на ефективність логопедичної роботи та обґрунтування необхідності актуалізації логопедичної наукової та навчальної літератури з урахуванням сучасних досягнень української фонетичної науки.

Об'єкт. Об'єктом дослідження є артикуляційні характеристики приголосних звуків української мови, використовувані в методичній, навчальній та спеціалізованій логопедичній літературі. Об'єкт охоплює не лише самі артикуляційні характеристики, а й загалом ту систему знань, яка передається майбутнім логопедам у навчальному процесі.

Предмет. Предметом дослідження є невідповідності між артикуляційними описами приголосних звуків, наведеними в логопедичній літературі, та реальними артикуляційними ознаками цих звуків у фонетичній системі української мови, як її подає сучасна лінгвістика.

Завдання дослідження. Визначена мета вимагає вирішення таких завдань:

- розкрити поняття усного мовлення та визначити його як основний об'єкт дослідження обох галузей;
- з'ясувати, наскільки тісно фонетика та лінгвістика загалом пов'язані з логопедією;

- провести огляд логопедичної літератури, що описує артикуляцію приголосних, з урахуванням наявних у ній термінологічних та описових відмінностей;
- виявити основні невідповідності між артикуляційними описами приголосних у логопедичних джерелах та фонетичними даними української мови;
- обґрунтувати некоректність матеріалу на основі результатів експерименту;
- визначити основні фактори, що призводять до помилок у класифікації та описі приголосних звуків;
- сформулювати рекомендації для вдосконалення логопедичних описів артикуляції приголосних звуків відповідно до сучасної фонетики української мови.

Матеріал дослідження. Корпус джерел охоплює підручники, посібники, наукові статті та онлайн-ресурси з логопедичної практики. Дослідження базується на порівняльному зіставленні артикуляційних описів у логопедичних та фонетичних джерелах, а також на інтерпретації спектрограм і палатограм, створених в лабораторії експериментальної фонетики КНУ імені Тараса Шевченка, зокрема в межах курсу «Експериментальна фонетика. Фонетична експертиза усного мовлення».

Методи дослідження:

Аналіз наукової літератури — вивчення сучасних фонетичних праць, логопедичних методичних матеріалів, підручників, посібників, наукових статей, щоб сформулювати уявлення про поточний стан теорії та практики.

Порівняльно-аналітичний метод — зіставлення артикуляційних описів у логопедичних джерелах із описами у фонетичних працях з української мови.

Контент-аналіз — вивчення мовленнєвих характеристик приголосних у логопедичній літературі для виявлення ключових повторюваних описових структур і понять.

Емпіричні методи — у дослідженні застосовано експериментально-фонетичний метод, зокрема, артикуляційний прийом *палатографування* та акустичний - *спектрографування* (аналіз шумових компонентів звука). Звуки проаналізовано у вимові диктора з регіональними особливостями мовлення (східноукраїнський регіон), що дозволило зіставити індивідуальну артикуляцію з фонетичними стандартами. Результати спостереження доповнювалися відеофіксацією та аудіозаписами (з палатографування), що уможливило якісний аналіз мовленнєвої артикуляції.

Описовий метод — використовується для систематизації матеріалів і формулюванні власних висновків.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ВЗАЄМОДІЇ ЛОГОПЕДІЇ ТА ФОНЕТИКИ

1.1. Особливості логопедії як науки: предмет, завдання, методи

У сучасному науковому дискурсі логопедія посідає важливе місце серед галузей спеціальної педагогіки, оскільки її завдання безпосередньо пов'язані з розвитком, збереженням та відновленням однієї з ключових здібностей людини — мовлення. Мовлення як форма комунікації відіграє вирішальну роль у когнітивному розвитку, соціалізації, навчанні, становленні особистості. Саме тому будь-які порушення мовленнєвої діяльності потребують не лише медичного втручання, але й глибокого педагогічного, психологічного та мовознавчого аналізу, який і здійснює логопедія.

«Логопедія має тісні міждисциплінарні зв'язки з іншими науками, насамперед із психологією, педагогікою, лінгвістикою, психолінгвістикою, мовознавством, фізіологією мовлення, різними галузями медицини» [Логопедія 2023, с.10]. Її розвиток був зумовлений необхідністю наукового осмислення природи мовленнєвих порушень, а також пошуку ефективних способів їх подолання. Поступово логопедія трансформувалась із прикладної корекційної практики в цілісну систему знань, яка має власну теоретичну базу, об'єкт і предмет дослідження, методи, закономірності та внутрішню структуру. Це надає їй статусу самостійної науки, хоча вона й зберігає тісний зв'язок з іншими галузями. Її міждисциплінарний характер зумовлює глибину аналізу мовленнєвих процесів і дає змогу ефективно впливати на їх

порушення. Водночас логопедія має власний предмет дослідження, завдання і структуру, що вирізняє її як самостійну науку у сфері спеціальної освіти.

У сучасному суспільстві мовлення відіграє провідну роль як засіб комунікації, пізнання та соціалізації особистості. Саме через мовлення людина засвоює знання, виражає думки й емоції, будує стосунки з оточенням. Порушення мовлення можуть істотно ускладнити процеси навчання, взаємодії, формування особистісної ідентичності, особливо в дитячому віці. Саме тому логопедія — наука, яка вивчає порушення мовлення, причини їх виникнення та шляхи подолання — має велике значення.

Аналіз особливостей логопедії як науки — важливий крок до розуміння її місця в системі наукового знання (отже, і зв'язку з фонетичною системою знань). Саме тому доцільним є ґрунтовний розгляд предмета, завдань і структурної організації логопедії, що стане основою для подальшої реалізації мети дослідження.

«Логопедія вивчає етіологію, механізми, симптоматику, перебіг і структуру мовленнєвих порушень; розробляє наукові основи їх попередження та подолання засобами спеціально організованих процесів навчання та виховання» [Спеціальна 2017, с.175]. Вона є одним із розділів корекційної педагогіки. Етимологічно термін «логопедія» походить з грецької мови: λόγος— «слово, мовлення», παιδεία— «виховання, навчання», тобто у буквальному сенсі логопедія означає «виховання мовлення». [Шеремет 2014, с.3]

Предмет логопедії полягає у вивченні закономірностей розвитку, навчання і виховання осіб з порушеннями мовлення. Це охоплює не лише аналіз самих мовленнєвих дефектів, а й виявлення їхнього зв'язку з іншими порушеннями — зокрема, психічними, когнітивними, неврологічними. Логопедія досліджує, як мовлення формується у нормі та як змінюється під впливом тих чи інших патологічних чинників, що дозволяє розробляти ефективні корекційні методики.

Сфера дослідження логопедії охоплює всі вікові періоди: від раннього дитинства до пізнього дорослого віку. Найбільш пріоритетним є дитячий вік, оскільки саме в цей період закладаються основи мовленнєвої та комунікативної діяльності. Водночас логопедія приділяє увагу і дорослим, у яких мовлення порушується внаслідок хвороб, травм, нейродегенеративних процесів (афазія, дизартрія тощо).

Традиційно логопедія розглядається як складова частина системи спеціальної педагогіки, оскільки її завдання полягають у навчанні, вихованні та соціальній адаптації осіб з мовленнєвими порушеннями. Особлива роль відводиться формуванню мовлення у дітей з мовленнєвою патологією, розвитку в них правильних комунікативних навичок, профілактиці вторинних психолого-педагогічних відхилень. Не менш важливою є корекція вже наявних мовленнєвих дефектів, що реалізується в індивідуальній або груповій формі роботи в межах освітньої чи медичної логопедії.

Однією з ключових методологічних засад логопедії є психолінгвістичний підхід до аналізу мовленнєвої діяльності, який дозволяє всебічно дослідити механізми сприймання й породження мовлення. Значний внесок у розвиток цієї концепції зробила Р. Є. Левіна, яка у 1970-х роках запропонувала модель мовлення як процесу, що складається з двох основних компонентів: прийому (декодування) мовлення — через слух і зір (аудіювання, читання), та видачі (кодування) — через мовленнєве продукування (усне й писемне). У цьому контексті логопедія приділяє особливу увагу як рецептивному (сприймання), так і продуктивному (відтворення) аспектам мовлення, що дозволяє комплексно підходити до діагностики й корекції мовленнєвих порушень [Шеремет 2014, с.3].

Така модель тісно пов'язана з даними фонетики, яка вивчає звукову сторону мовлення — артикуляційні, акустичні та слухові характеристики звуків. У логопедичній практиці фонетичний компонент відіграє ключову роль, оскільки більшість порушень мовлення виявляється саме на рівні

звуківимови: це можуть бути дизартрія, ринологія, фонетико-фонематичні порушення тощо.

Завдяки психолінгвістичній моделі стає можливим точніше визначити, на якому етапі мовленнєвої діяльності виникає збій — на етапі сприймання (наприклад, недорозвинення фонематичного слуху), або на етапі артикуляційного оформлення мовлення (недостатня моторна реалізація фонем). Таким чином, поєднання логопедичної та фонетичної перспектив забезпечує глибше розуміння природи порушень і дозволяє розробляти ефективні методи корекції з урахуванням як функціональних, так і фізіологічних аспектів мовлення.

Методика логопедичної роботи ґрунтується на застосуванні різноманітних методів, серед яких традиційно виділяють наочні, словесні та практичні. Їх ефективність значною мірою залежить від глибини розуміння природи мовленнєвого порушення, зокрема — його фонетичного рівня.

Наочні методи у логопедії спрямовані на формування й закріплення уявлень про мовні явища через зорові образи. З погляду фонетики, ці методи дають можливість чітко візуалізувати артикуляційні особливості звуків, зокрема через демонстрацію положення органів мовлення (язика, губ, щелепи) під час вимови окремих фонем. Такі методи використовуються під час навчання правильній артикуляції за допомогою дзеркал, відео, схем артикуляційного укладу.

Словесні методи особливо ефективні при розвитку фонематичного слуху, що є базовим компонентом рецептивної частини мовлення у психолінгвістичній моделі.

Практична методика — ключовий інструмент формування фонетично правильного мовлення. Вони включають артикуляційну гімнастику, автоматизацію звуків у складах, словах і фразах, інтонаційні тренування. Ці методи базуються на знаннях фонетики щодо механізмів артикуляції, акустичних характеристик звуків, темпо-ритмічної організації мовлення. Їх

практична реалізація дозволяє досягти точної звуковимови, що особливо актуально при дизартрії, ринолалії, фонетичних дефектах.

Отже, логопедія як наука посідає особливе місце в системі спеціальної педагогіки завдяки своєму міждисциплінарному характеру, що об'єднує знання з педагогіки, психології, медицини та мовознавства. Її предметом є вивчення закономірностей розвитку мовлення, причин його порушень і шляхів корекції, що охоплює широкий віковий і функціональний спектр.

Фонетичний аспект логопедії має принципове значення, оскільки більшість мовленнєвих порушень проявляється саме на рівні звуковимови. Глибоке розуміння артикуляційних, акустичних і перцептивних характеристик мовленнєвих звуків, яке забезпечує фонетика, є необхідною умовою для точного діагностування порушень та підбору ефективних методів їх подолання.

1.2. Лінгвістичне підґрунтя логопедії: усне мовлення як спільний об'єкт дослідження фонетики та логопедії

Питання співвідношення понять «мова» і «мовлення» є ключовим у мовознавстві загалом і у фонетиці зокрема, а також має важливе значення для логопедичної практики. Ці категорії, хоча й тісно пов'язані між собою, репрезентують різні рівні організації мовної діяльності. Усвідомлення цієї дихотомії є передумовою для ефективної корекційної роботи з особами, що мають порушення мовлення. Саме тому теоретичне розмежування мови як абстрактної системи та мовлення як процесу її реалізації є необхідним кроком для побудови коректної наукової бази логопедії. Адже «основою методик корекції порушення мовлення у дітей є теорія мовлення і мовленнєвої діяльності» [Шеремет 2014, с.3]. Різницю між цими поняттями почали розуміти ще на початку ХХ ст. завдяки працям одного з основоположників сучасної лінгвістики – швейцарського вченого Фердинана де Сосюра.

Відповідно до СУМ-11 мова – це «сукупність довільно відтворюваних загальноприйнятих у межах даного суспільства звукових знаків для об'єктивно існуючих явищ і понять, а також загальноприйнятих правил їх комбінування у процесі вираження думок» [Мова 1973]. Отже, це визначення підкреслює соціальну природу мови та її знакову систему. Відповідно, мова може існувати як явище незалежно від конкретного мовця, поза межами індивідуальної психіки.

Терміном «мовлення» Ф. де Сосюр послуговується для опису процесу використання мови для спілкування та вираження думок, характеризуючи його як «індивідуальний акт волі і розуму» [Сосюр 1998, с.26]. Це динамічний процес, що охоплює мовну продукцію (говоріння або письмо) і мовну рецепцію (слухання або читання). Мовлення є не лише суто лінгвістичним, а й когнітивно-психофізіологічним процесом, який включає мотивацію, мовну інтенцію, внутрішнє програмування висловлення, артикуляцію тощо. Отже, мовлення є процесом реалізації мови, особливим для кожного окремого мовця і певною мірою є результатом його творчості.

На основі викладених вище тлумачень для чіткішого розуміння поняття мовлення, яке є одним із ключових у дослідженні, його можна протиставити мові таким чином:

– мова визначається як система знаків, а мовлення визначається як процес використання цих знаків;

– мова – це колективне надбання, що може передавати інформацію незалежно від своїх носіїв, а мовлення – це індивідуальний акт використання мови, що залежить від комунікативної ситуації.

У фонетиці мовлення вивчається як анатомо-фізіологічний процес творення звуків мови, його акустичні та артикуляційні характеристики, а також різні варіанти вимови звуків у різних мовних системах. Фонетика досліджує акустичні та артикуляційні параметри звуків мови, їхні властивості та взаємозв'язки, а також способи, якими вони сприймаються та розпізнаються.

Не беручи до уваги той факт, що мовлення, крім творення звуків та слів, включає також такі пізнавальні та мисленнєві процеси, як вибір слів, організацію їх у логічні речення та висловлювання, адаптацію мовлення до аудиторії тощо, Тоцька Н.І., відомий український мовознавець-фонетист, дає таке тлумачення цього поняття: «Мовлення – це комплексна послідовність рухів, спрямована на здійснення певного комунікативного наміру і комунікативного впливу на слухача, яка планується, керується й координується центральною нервовою системою» [Тоцька 1981, с.13].

Предмет субстанційної фонетики (фонетики у вузькому її розумінні) визначається як «матеріальна основа мовлення — звуки людського голосу, що утворюються внаслідок роботи мовних органів (мовного апарату) і сприймаються органами слуху» [Сучасна 2010, с.167]. Можна зробити висновок, що психофізіологічний процес мовлення субстанційна фонетика розглядає насамперед і більшою мірою з точки зору анатомії і фізіології.

У свою чергу, логопедія, оперуючи поняттям «мовлення», спирається на міждисциплінарний підхід. Відповідно, логопедичне тлумачення мовлення є комплексним і включає не лише фонетичний компонент (правильність вимови), але й мисленнєві аспекти, наприклад, лексико-граматичну організацію, мовленнєве планування, комунікативну доцільність, психолінгвістичну адекватність, здатність до сприйняття та розуміння мови, а також вміння використовувати мову для комунікації та вираження думок. Зважаючи на це, логопедія послуговується значно коротшим, але змістовно ширшим визначенням цього поняття: «Мовлення – це психофізіологічний процес реалізації мови» [Шеремет 2014, с.4]. «Мовлення посідає центральне місце в процесі психічного розвитку дитини і внутрішньо пов'язане з розвитком мислення й усвідомлення загалом» [Логопедія 2023, с.10].

Окрему увагу в логопедії приділяють видам мовлення. Залежно від каналу реалізації, мовлення поділяється на усне і писемне. Усне мовлення, у свою чергу, охоплює говоріння та аудіювання. Саме усне мовлення є найбільш значущим з погляду логопедичної практики, оскільки більшість

мовленнєвих порушень виявляються саме на цьому рівні. Акт говоріння включає ряд фаз — від мовленнєвого задуму до звукової реалізації, і саме виконавська фаза (артикуляція, інтонація, ритміка) є предметом особливої уваги як фонетики, так і логопедії. У контексті корекційної роботи особливе значення має автоматизація звуків, адже саме в спонтанному усному мовленні найчастіше виявляються артикуляційні дефекти.

Аудіювання – рецептивний вид мовленнєвої діяльності, на якість якого безпосередньо впливає якість говоріння. Правильне звукове й інтонаційне оформлення думки дозволяє слухачеві коректно поділити мовленнєвий потік на смислові блоки та усвідомити почуте [Бадер 2004, с.8].

Писемне мовлення (читання і письмо) залежить від попереднього формування звукової мови. Такі логопедичні порушення, як дисграфія чи дислексія, часто мають підґрунтям фонетико-фонематичну недостатність або дефекти звуковимови. Це свідчить про тісний взаємозв'язок між якісним усним мовленням і розвитком писемного мовлення, що ще раз підкреслює важливість фонетичних знань для логопедичної практики. «Зв'язок письма й вимови – органічний. Їхній взаємовплив був закономірним у процесі становлення правописних вимовних норм української літературної вимови. Процес зближення написання й вимови під дією мовних і позамовних чинників може посилюватися або сповільнюватися.» [Плющ 2011, с.212]

Таким чином, усне мовлення виступає як спільний об'єкт дослідження для фонетики та логопедії. Обидві науки досліджують мовлення з різних ракурсів: фонетика – з погляду акустичних і артикуляційних характеристик, логопедія – з погляду психофізіологічного розвитку та комунікативної ефективності. Водночас, фізіологічна й артикуляційна складова мовлення, досліджувана фонетикою, є необхідною передумовою логопедичної корекції, що робить співпрацю між цими дисциплінами особливо продуктивною.

Підсумовуючи, можна зазначити, що дослідження мовлення у фонетичному та логопедичному вимірах дає змогу всебічно охопити його природу, виявити закономірності порушень та розробити науково

обґрунтовані методики діагностики й корекції, що є надзвичайно актуальним завданням як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Зв'язок фонетики з логопедією проявляється в таких аспектах:

- розуміння анатомо-фізіологічної будови мовленнєвого апарату дозволяє логопедам точніше визначати причини порушень мовлення та шукати ефективні шляхи їх виправлення;
- класифікація звуків за місцем і способом творення, запропонована фонетикою, є основою для побудови логопедичних діагностичних та корекційних програм;
- знання про акустичні характеристики мовлення допомагає логопедам у роботі з такими розладами, як заїкання, порушення темпу та інтонаційної структури;
- розуміння перцептивного аспекту мовлення є ключовим у розвитку фонематичного слуху, що має вирішальне значення при подоланні фонетико-фонематичних порушень;
- фонетика дає змогу відрізнити норми мовлення від патології або індивідуальних особливостей мовця, що має важливе значення при визначенні необхідності логопедичного втручання;
- практичне застосування фонетичних знань забезпечує можливість створення як загальних, так і індивідуальних програм логопедичної корекції.

Фонологія як власне лінгвістична частина фонетики та орфоепія як галузь, основою якої є фонетична система мови, мають значний потенціал бути пов'язаними з логопедією через їх взаємозв'язок з дослідженням мовлення та виправленням мовленнєвих порушень.

Фонологія (функційна фонетика, власне лінгвістична фонетика) – розділ мовознавства, що вивчає звуки з погляду їх функціонування, і загалом фонологічний рівень мовної структури [Пискач 2022, с.35]. Новітня фонетична думка відмовляється від чіткого розрізнення об'єктів субстанціальної і функціональної фонетики, тому не розрізняємо й ми. Вона пов'язана з логопедією так само, як і фонетика, не лише з боку фізіології,

досліджуючи найменші звукові одиниці мови, що допомагають розрізнати значення слів, - фонemi.

Орфоепія – це сукупність вимовних норм, а також розділ мовознавства, що вивчає норми літературної вимови [Пискач 2022, с.65]. Фонетична система української мови є великою частиною орфоєпії, але не єдиною. До неї відносять також такі надсегментні явища, як наголос та інтонація.

Наявність наголосу дозволяє нам розрізнати голосні звуки наголошені та ненаголошені, від чого залежить і їхня вимова і що може створювати різні алофони в мовленні. Прикладом може слугувати явище вокальної гармонії (регресивна дистантна асиміляція голосних). Інтонація посідає важливе місце, адже характеризує звукову систему певної мови.

Таким чином, орфоепія, що більшою мірою ґрунтується на фонетиці, має великий вплив на логопедичну практику:

– знання орфоєпії дає логопедам можливість встановлювати стандартні вимовні норми для мовленнєвого розвитку своїх пацієнтів; розуміння правильної вимови слів і звуків є важливим для визначення нормального розвитку мовлення та виявлення будь-яких аномалій у мовленні.

– логопеди використовують знання орфоєпії для коригування неправильної вимови у своїх пацієнтів та диференціювання різних помилок вимови; вони можуть проводити тренування, спрямовані на вдосконалення артикуляції та наголосу, відповідно до норм орфоєпії.

– орфоепія допомагає логопедам розуміти і вивчати інтонаційні особливості мовлення, такі як мелодика, темп та ритм; розуміння цих аспектів дозволяє логопедам адаптувати та індивідуалізувати програми корекції мовленнєвих порушень для кожного пацієнта, а також мати справу з такими мовленнєвими порушеннями, що пов'язані з плавністю мовлення.

Отже, фонетика, фонологія й орфоепія утворюють мовознавчий фундамент логопедії. Їх знання забезпечують логопедам інструментарій для кваліфікованого аналізу мовлення, постановки діагнозів і розробки ефективних шляхів корекції. Такий міждисциплінарний підхід дозволяє

комплексно підходити до подолання мовленнєвих порушень та сприяє успішному розвитку мовлення в осіб з різними логопедичними потребами.

Висновки до першого розділу

Перший розділ дипломної роботи було присвячено теоретичному осмисленню взаємозв'язку логопедії та фонетики, в межах якого розкрито місце й роль логопедії як науки, її предмет, завдання, методи, а також здійснено ґрунтовний аналіз мовлення як спільного об'єкта дослідження логопедії та фонетики.

У результаті проведеного аналізу встановлено, що логопедія — це самостійна галузь наукового знання в межах спеціальної педагогіки, яка має міждисциплінарний характер, об'єднуючи досягнення педагогіки, психології, медицини та лінгвістики. Її предметом є закономірності розвитку мовлення, вивчення його порушень і методів корекції. Особливу увагу в логопедії приділено звуковій стороні мовлення, що зумовлює її тісний зв'язок із фонетикою — наукою, яка вивчає артикуляційні, акустичні та перцептивні характеристики мовних звуків.

Проаналізовано, що мовлення як ключове поняття в логопедії є психофізіологічним процесом реалізації мовної системи. Це динамічне явище, що охоплює різні етапи: від планування до реалізації висловлення, та є індивідуальним актом мовця. Таке тлумачення узгоджується з психолінгвістичним підходом, зокрема з двокомпонентною моделлю мовлення (декодування та кодування), запропонованою Р. Є. Левіною, що набуло поширення в логопедичній практиці.

Фонетика досліджує матеріальну сторону мовлення: артикуляційні особливості звуків, їхню акустичну структуру, сприйняття тощо. Це дає змогу логопеду не лише ідентифікувати порушення на основі спостереження, але й

точно діагностувати природу відхилення (наприклад, на рівні артикуляції, фонації, темпу, інтонації) з метою розробки цільової корекційної програми.

Особливу увагу було приділено опису ролі фонології та орфоєпії — як складників мовознавчої бази логопедії. Фонологія дозволяє осмислити функціональний статус фонем і їх роль у розрізненні значень, що є ключовим для розвитку фонематичного слуху. Орфоєпія, у свою чергу, визначає норми літературної вимови, які логопед використовує як зразок під час постановки й автоматизації звуків. Розуміння нормативного мовлення є підставою для логопедичної корекції та для визначення межі між варіантністю і патологією.

Таким чином, перший розділ дозволив окреслити фундаментальні наукові положення, які об'єднують логопедію та фонетику. Встановлено, що логопедія не може існувати як наука без опори на фонетичні знання — оскільки саме завдяки фонетиці логопед отримує інструмент для опису, діагностики та корекції порушень мовлення. Обґрунтовано, що сучасна логопедія повинна інтегрувати результати новітніх фонетичних досліджень у свою практику, зокрема — у постановку артикуляційних норм, опис звуків, методичне забезпечення занять. Такий підхід забезпечить високу якість логопедичної допомоги й відповідність сучасним науковим стандартам.

РОЗДІЛ 2. ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ АРТИКУЛЯЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК ПРИГОЛОСНИХ ЗВУКІВ У ЛОГОПЕДИЧНИХ ТА ФОНЕТИЧНИХ ДЖЕРЕЛАХ

2.1. Загальний огляд літератури в галузі логопедії.

Логопедична література охоплює широкий спектр тем, починаючи від теоретичних основ мовленнєвого розвитку та закінчуючи методиками та практичними порадами з корекції мовленнєвих порушень. Вона забезпечує фахівців, а також батьків та вчителів, необхідними знаннями та інструментами для ефективної роботи з дітьми та дорослими, які мають порушення мовлення. Сьогодні така література також є доступною будь-якому користувачеві, який має інтернет. Зважаючи на це, некоректність поданої в ній інформації має велике значення, бо може негативно вплинути на компетентність фахівця та погіршити мовлення людини, яка до нього звернулася.

Одним із ключових аспектів, що дає можливість логопеду і його пацієнту досягти успіху в роботі над певним звуком, є правильне визначення його місця творення, адже тоді стає можливим коректно пояснити роботу органів мовного апарату та налаштувати відповідні органи на потрібну артикуляцію.

Система звукової будови української мови складається із 38 фонем ([в], [м], [л], [л'], [н], [н'], [р], [р'], [j], [б], [д], [д'], [з], [з'], [дз], [дз'], [ж], [дж], [г], [г'], [п], [ф], [т], [т'], [с], [с'], [ц], [ц'], [ш], [ч], [к], [х]), які докладно описані в багатьма українськими фонетистами [Сучасна 2010, с.192]. Під час аналізу відповідної логопедичної літератури найбільше увагу привернули звуки [в],

[ф], [ч], [г], [к], [х], [г] та його алофон /г'/. Увага до цих звуків зумовлена поєднанням артикуляційної складності, фонематичної значущості та частоти їхніх порушень у мовленнєвій практиці.

Був здійснений огляд різного логопедичного матеріалу, викладеного в навчальній літературі, науково-методичних виданнях, тематичному науковому часописі тощо. Незважаючи на те, що аналізована література є достатньо новою (найстаріше видання – 2007 рік), автори дуже часто покликаються на іноземних і зокрема російських дослідників та їхні праці. У тому випадку, коли йдеться про теоретичні основи мовленнєвого і психічного розвитку та про основні засади прикладної лінгвістики, використання іноземного доробку певною мірою може бути виправданим, проте беззаперечним фактом є те, що різні мови мають різні фонетичні системи, тому й звуки мають значні відмінності в артикуляції. Використання іноземних джерел під час надання практичних рекомендацій щодо корекції мовленнєвих порушень може призводити (і призводить) до помилок у класифікаційних характеристиках українських звуків.

Ще однією спільною рисою, яку вдалося виокремити під час огляду багатьох джерел, є те, що автори майже не подають зображень, які б підтверджували описані ними рухи мовних органів чи визначене ними місце творення того чи того звука. Трапляються зображення дихальної системи людини, яка також бере безпосередню участь у творенні звуків, зображення, які демонструють роботу голосових зв'язок, а також профіль мовного апарату в контексті вивчення його будови й активних та пасивних мовних органів, проте кінорентгенографічного чи палатографічного матеріалу, який дає змогу безпомилково визначити місце творення звука, не подається.

Серед губних приголосних української мови найбільшу увагу привертає звук [в], який є сонорним та [ф], які в українській мові не становлять пари. Звуки [ч] є тим, який найбільше спантеличує людей серед передньоязикових.

В українській мові до задньоязикових приголосних належать: [г], [к], [х]. Це означає, що артикуляція цих звуків відбувається за рахунок активної

роботи задньої частини спинки язика, що взаємодіє із задньою частиною піднебіння – м'яким піднебінням. У літературі, де висвітлюються різні логопедичні питання, та в навчальній літературі до визначених задньоязикових приголосних часто додають також фарингальний звук [ɣ], а [ɣ] взагалі може не згадуватись. Алофон /ɣʔ/ також є проблемним для розуміння.

Основні артикуляційні характеристики, які ми беремо до уваги в роботі, це місце і спосіб творення, а також додаткові – наявність голосу і шуму та палаталізація [Циганок 2017, с.98]

Отже, точність і надійність інформації у логопедичній літературі має велике значення для навчання майбутніх фахівців та ефективної роботи з мовленнєвими порушеннями. Неправильне класифікування звуків та використання іноземних джерел стає цьому на заваді. Також візуальна підтримка, що пояснює рухи мовних органів, є важливою для навчання та корекції дефектів вимови. Для успішної роботи у цій галузі слід використовувати достовірні джерела з чіткою графічною підтримкою, що спрощують розуміння інформації та свідчать про правдивість тверджень.

2.2. Порівняння логопедичних описів із фонетичними нормами української мови

«Процес мовлення спостерігають за допомогою багатьох інструментальних засобів, зокрема фотографування, фільмування, рентгенографування, палатографування (фіксація контактів язика з твердим піднебінням), міографування (фіксація біопотенціалів м'язів артикуляційних органів), ларингографування (фіксація вібрацій голосових зв'язок і рухів гортані), кімографування (фіксація сили тиску повітряного струменя), назометрографування (фіксація акустичної енергії ротової і носової порожнин окремо) тощо» [Іщенко 2012, с.17]. Палатографування – простий у використанні, класичний прийом, на якому ґрунтується більша частина

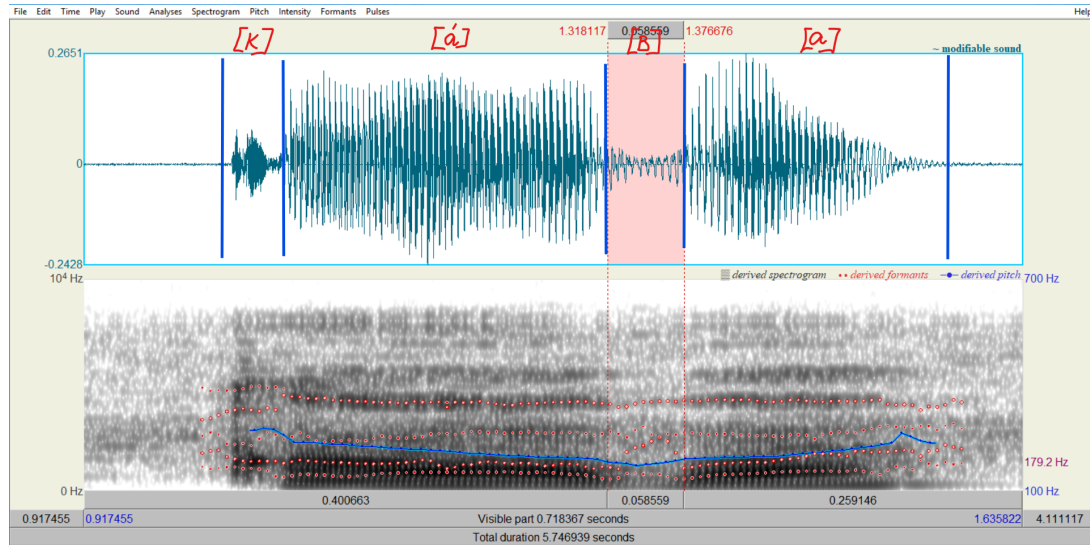
роботи, дає можливість безпомилково визначити місце контакту язика з пасивними мовними органами.

2.2.1. Губні приголосні: можливі причини розбіжностей

У традиційній логопедичній літературі губні приголосні розглядаються як одна з базових груп звуків, формована вже на ранніх етапах онтогенезу мовлення. Їхня артикуляція зазвичай описується через прості схеми, а звуки [б], [п], [м] не викликають запитань. Нашу увагу привернули звуки [в] та [ф].

Можемо спостерігати такі твердження: «Ці вади виявляються в заміні дзвінких приголосних звуків парними глухими: *б-п, д-т, в-ф, з-с, ж-ш, г-к*» [Шеремет 2014, с.74] або «Тому відмічаються заміни звуків за глухістю-дзвінкістю, способом творення (*б-п-т-д, с-з-ш-ж-в-ф*) та місцем (*т-д-л-н, г-к-х, в-ф* і т.д.)» [Шеремет 2014, с.313]. Додаток 1 також свідчить про те, як звук [в] ніби «гармонійно» й непомітно вписується в групу шумних дзвінких приголосних. Проте, звуки [в] та [ф] ставати в пару не можуть. Спостерігаємо, що автор цих пар явно зорієнтований на російську систему фонем, де такі звуки становлять пару.

В українській мові сонорними називають ті приголосні звуки, які творяться більше за рахунок голосу, ніж шуму. Фонема /в/, як і багато інших, може виступати в кількох алофонах, проте основним для неї є саме губно-губний звук. Це означає, що нижня губа зближується з верхньою, залишаючи невелику щілину, через яку проходить повітря. Однак цей струмінь повітря не спричиняє значного шумового ефекту тертя, який є типовим для шумних щілинних приголосних. Це підтверджується й акустичним аналізом — спектрограми [в] показують, що він має сонорний характер, без яскравого фрикативного шуму.

Спектрограма слова [káва]

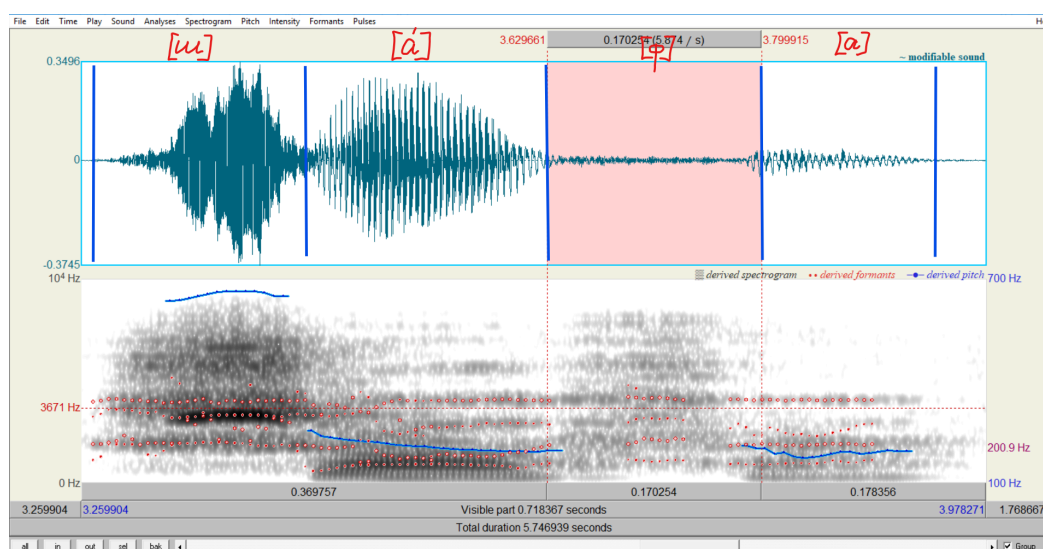
За допомогою інструментального аналізу мовлення можна визначити сонорність звука. Синя лінія внизу спектрограми позначає частоту основного тону. Спостерігаємо, що вона майже не змінюється під час вимовляння [v] між двома голосними звуками. Цей опис є науково виваженим і добре ілюструє голосовий характер [v] як одного з критеріїв сонорності. На спектрограмі сонорні звуки зазвичай не супроводжуються помітним зменшенням частоти, що чітко видно через стабільну нижню лінію або сталу щільність формант. Така стабільність свідчить про відсутність фрикативного шуму і наявність голосу протягом усього звука, що характерно саме для сонантів.

З погляду артикуляції, [v] у більшості позицій не має повного контакту між губами і зубами, а лише наближення, що забезпечує м'який, плавний перехід між звуками. Саме тому він часто «зливається» з голосними. «Губно-губна вимова є типовою для українців. Вона реалізується у всіх позиціях, що не суперечать правилам літературної вимови. Губно-зубна вимова теж характерна українській мові, але вона коартикуляційно обмежена. Лабіодентальний характер виникає перед голосними [и] та [і], що є логічним, зважаючи на артикуляційні особливості зазначених голосних – високий

ступінь підняття, вузький ступінь відкритості та передній ряд» [Касьянова 2015, с.331]

Варто також взяти до уваги і те, що в деяких позиціях (як от в абсолютному кінці слова чи перед іншою приголосною) звук [в] переходить у нескладовий. У такому випадку частота основного тону під час його вимовляння може навіть зростати, що було б неможливим для шумного приголосного (див. Додаток 2, синя лінія знизу).

Звук [ф] в аналогічній позиції демонструє зовсім інші характеристики.

Спектрограма слова [ш'афа]

Під час вимовляння звука [ф] лінія інтенсивності переривається, що свідчить про повну відсутність фонації. Це означає, що звук «шумить», а не «звучить». Робимо висновок, що протиставлення [в]-[ф] як дзвінкого і глухого не є коректним. Звук [ф] і справді глухий, проте пари в українській мові він не має.

У класичних схемах фонетичної системи приголосних поширене правило парності: кожному глухому приголосному (наприклад, [п]) відповідає дзвінкий парний (наприклад, [б]) за місцем і способом творення. Ця модель зручна для навчання й систематизації, і саме в російській мові така парність реально функціонує. У російській мові звук [в] дійсно має властивості дзвінкого фрикативного приголосного: він твориться за рахунок

вузької щілини між нижньою губою та верхніми зубами, супроводжується характерним фрикативним шумом і становить парний дзвінкий відповідник до глухого [ф]. Така пара добре вписується в систему дзвінких і глухих фрикативів та відповідає загальній структурі російської фонології. Однак український [в] має іншу природу, а нескладовий звук – є результат посилення та перетворення у голосний губно-губного [в]. Якщо в українській мові, наприклад, в абсолютному кінці слова [в] переходить у нескладовий, то в російській він оглушується, втрачаючи будь-які ознаки фонації. Таким чином, наприклад, у російському слові «лев», звук [в] втрачає показник частоти основного тону, повністю переходячи в шум, а отже у [ф] (див. Додаток 3).

Попри це, губні звуки [б], [п], [м] рідко викликають незрозуміння або помилкову діагностику, оскільки їх артикуляція чітко візуалізується, легко фіксується зовні й відповідає звукові, який сприймається на слух. Ці звуки стабільні як у вимові, так і в акустичній реалізації, тож методичні описи зазвичай не суперечать реальній артикуляційній картині.

Отже, усталене тлумачення звука [в] як дзвінкої пари до [ф] є наслідком впливу російської мовної моделі, яка не враховує специфіку української фонології. У реальній артикуляційній і акустичній картині український [в] це сонорний звук. Сучасна логопедія потребує оновлення фонетичної бази, щоб точніше відобразити природу звуків української мови й забезпечувати ефективні методи їх постановки та корекції.

2.2.3. Передньо- і середньоязикові приголосні: можливі причини розбіжностей.

Передньоязикові приголосні — це звуки, утворювані за участю передньої частини язика, яка змикається або наближається до альвеол, зубів або твердого піднебіння. До них належать такі звуки, як [т], [д], [н], [с], [з], [ц], [л], [р], [ж] [ш], їхні м'які та напівпом'якшені відповідники, а також [ч] і

[дж], які традиційно класифікують як африкати або зімкнено-щілинні приголосні.

Передня частина язика є найрухомішою та найкраще іннервованою частиною мовленнєвого апарату і саме тому діти та дорослі найчастіше опановують передньоязикові звуки в першу чергу. Передньоязикові звуки можна легко спостерігати та контролювати: язик видно за зубами, рухи простежуються за допомогою дзеркала або пальчикової підтримки.

Передньоязикові звуки подібні у багатьох слов'янських мовах (російській, польській, чеській тощо), і тому не викликають конфлікту між артикуляційними системами, як це відбувається, скажімо, з українським [в] або [г]. Середньоязиковим є звук [j]. Їхній опис в українських джерелах зазвичай не суперечить реальній фонетичній реалізації.

Проте варто звернути увагу на один систематичний момент: у практиці мовлення та в логопедичній діагностиці часто фіксується тенденція до пом'якшення твердого приголосного [ч], попри те, що в українській мові він є звуком із твердою артикуляцією. Зокрема, діти дошкільного віку, а також носії суржикового мовлення або ті, хто мають мовленнєві порушення, вимовляють цей звук із помітною м'якістю. Це може проявлятися у словах типу "чоловік" [ч'олов'ік].

Маємо можливість спостерігати за ось таким описом артикуляції звука [ч], що свідчить про його м'якість: «За правильної артикуляції звук **ч** вимовляється *тьшь*» [Шеремет 2014, с.80], «Спочатку кінчик язика змикається з корінцями верхніх різців, а потім, після вибуху, відтягується назад до альвеол – утворюється сильний потік повітря» [Шеремет 2014, с.80].

«Кінчик язика торкається нижніх зубів, а передня частина язика вигнута і піднімається до альвеол і твердого піднебіння, утворюючи зімкнення, яке переходить в щілину» [Звуки].

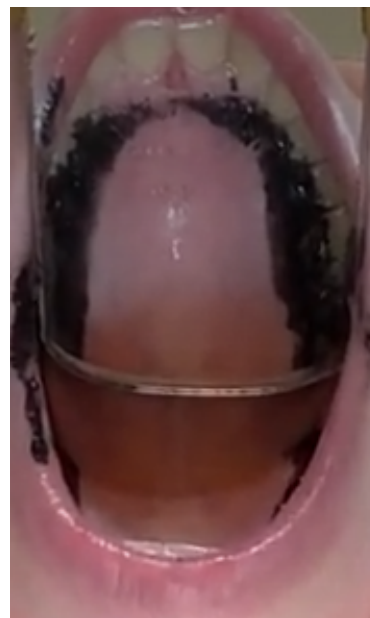
«Проявляється в замінах букв, що позначають фонетично близькі звуки (свистячі – шиплячі, дзвінки – глухі, африкати і компоненти, що входять до їх складу (ч-т', ч-щ, ш-щ, ц-т, ц-с), м'які – тверді» [Шеремет 2014, с.534].

Пропуную далі детальніше розібратися, чи справді [t'] або [t]– це компонент [ч].

Також цікавим є ще один момент: «Частіше порушуються тяжкі за артикуляцією звуки: язикові (р і л), групи свистячих (с, з, ц) і шиплячих (ш, ж, ч, щ)» [Шеремет 2014, с.74]. Загальний принцип класифікації звуків не може не дивувати, адже всі вони насправді язикові за активним мовним органом, а свистячі і шиплячі – перцептивна характеристика. Подібні твердження свідчать про те, що взагалі автори не розуміють навіть простих фонетичних основ. До того ж, «щ» - це не звук, а літера, і вона позначає два звуки, тому подавати її в цьому переліку є некоректним.

[ч'а]

[ча]

Дикторка, яка брала участь у палатографуванні, народилася і виросла в Луганській області, де домінувала російська мова. Ми запропонували їй вимовити звук [ч] так, як вона зазвичай його вимовляє, і наступний раз - відповідно до всіх стандартів української мови (диктор – філолог). Коли дикторка вимовила стандартний для себе [ч] у складі [ча], то виявилось, що він доволі м'який. Такий висновок ми зробили не лише почувши звук, але й проаналізувавши результати палатографування – контактна смуга, яка вказує на місця взаємодії язика і пасивних мовних органів, виявилася доволі

широкою, що свідчить про наближення язика до середньої частини піднебіння, а отже й напівпом'якшення.

Палатограма складу [ч'а] найкраще підходить до наведених вище артикуляційних описів у логопедії і справді нагадує [т'ш']. Але попри це, язик все ще не торкається верхніх різців (пор. із зубним [т]), тому цей звук можна вважати чисто альвеолярним.

Основними відмінностями в артикуляції [ч] і [т] є те, що для афrikати характерне невелике звуження контактної смуги у фронтальній зоні, що свідчить про утворення щілини під час артикуляції, а також відсутність контакту з різцями. Робимо висновок, що звук [т] фізіологічно не є частиною афrikати [ч].

Науково виваженим є, наприклад, ось такий опис артикуляції: «Для вимови змично-щілинних, злитих **ч, дж** характерне зімкнення передньої частини спинки язика з яснами (над верхніми зубами). Після цього язик поступово й плавно опускається, утворюючи щілину, унаслідок чого зімкнення переходить у щілинний елемент типу **ш** або **ж** залежно від участі голосових зв'язок». [Залеський 1974, с.41]

Тенденція до пом'якшення українських афrikати [ч] є прямим наслідком міжмовної інтерференції з боку російської мови, яка фонологічно визначає [ч] як м'який звук. Такий вплив проявляється як у вимові носіїв, так і в помилкових описах у методичних матеріалах. Виправлення цієї тенденції потребує чіткого фонетичного розрізнення між артикуляційною м'якістю, акустичним враженням і фонологічним статусом звука, а також оновлення логопедичної освіти відповідно до специфіки української мови.

Отже, виявлено одну із систематичних логопедичних та фонетико-фонологічних проблем, що стосується трактування афrikати як м'якого звука або такого, до складу якого входять м'які складники ([т'], [ш'] тощо). Пом'якшення цього приголосного фіксується як у дитячому мовленні, так і в просторічному чи суржиковому варіанті мовлення, що має під собою як фонетичні, так і соціолінгвістичні причини. Спостереження палатографії,

проведені з носієм із східного регіону України, підтвердили тенденцію до напівпом'якшення африкати [ч], зокрема через залучення середньої частини язика до артикуляції та розширення контактної смуги, що наближає звук до палаталізованого типу.

2.2.4. Фарингальний та задньоязикові приголосні: можливі причини розбіжностей.

Ці дві групи приголосних ми розглядаємо в одному підрозділі, тому що зони їхньої артикуляції є анатомічно близькими, через що і відбувається плутанина в характеристиках.

Спостерігаємо твердження про те, що [г] є дзвінкою парою до глухого [к] або [х]: «Ці вади виявляються в заміні дзвінких приголосних звуків парними їм глухими: *б–п, д–т, в–ф, з–с, ж–ш, г–к*» [Шеремет 2014, с.74], «Порушення одзвінчення – заміна дзвінких приголосних звуків парними глухими: *б – п, д – т, в – ф, з – с, ж – ш, г – к*» [До питання 2021, с.79], «[г] – приголосний, твердий, глотковий, парний дзвінкий звука [х] [Федорович 2007, с.31].

Помічаємо, що глотковий [г] відносять до групи задньоязикових приголосних, а напівпом'якшений [г'] подають як фарингальний: «Найчастіше діти в період з 3 до 6 місяців видають недиференційовані голосні звуки та їх поєднання: [а], [и], [е], [уе], [ео], [ем], а задньоязикові звуки [г], [к], [х], відсутні, так як для їх артикуляції необхідна участь кореня язика (...)» [Актуальні питання 2020, с.47], «(...) задньоязичні (г, к, х) (...)» [Дослідження 2013, с.39] «Послідовність обстежуваних звуків може бути такою: (...), задньоязикові приголосні (*г, к, х*), фарингальний (*г'*), передньоязикові (зубні – *т, д, з, с, ц, л, н*; піднебінно-зубні або коміркові – *ж, дж, ч, ш, р*) [Шеремет 2014, с.221], «При цьому порушуються такі групи звуків: (...) задньоязикові (г, г', х, х') (...)» [Сучасні проблеми 2021, с.37]. Звук [г] узагалі не згадується.

Також використовуються некоректні твердження, у яких корінь язика плутають із задньою частиною спинки язика, яка бере безпосередню участь у творенні задньоязикових приголосних: «Відсовування кінчика язика назад з підняттям кореня язика вгору (високий підйом кореня язика – позиція «гірка») – х, г, к, г» [Методика 2011, с.30] (спостерігаємо, як це використовується і в курсі лекцій [Коломоєць 2021]), «задньоязикові звуки [г], [к], [х], відсутні, так як для їх артикуляції необхідна участь кореня язика (...)» [Актуальні питання 2020, с.47] тощо.

[ka]

[ga]

Визначити, чи приголосний є задньоязиковим, можна за допомогою палатографування, яке показує, де язик контактує чи не контактує з тими чи тими пасивними мовними органами (твердим і м'яким піднебінням, альвеолами, зубами). Перша палатограма дає змогу побачити контактну смугу на піднебінні, яка вказує на те, що задня частинка спинки язика змикається з м'яким піднебінням. Робимо висновок, що звук [к] – задньоязиковий. На додачу до цього, язик не має контакту з різцями та іклами, тому звук задньопіднебінний.

Спостерігаємо, що практично таку саму артикуляцію має і звук [г], тому він абсолютно точно також є задньоязиковим. Різниця між цими звуками полягає в тому, що [к] утворюється внаслідок шуму, спричиненого миттєвим

розмиканням мовних органів (тому, закономірно, має ширшу контактну смугу), а [ɣ] утворюється також і з участю голосу.

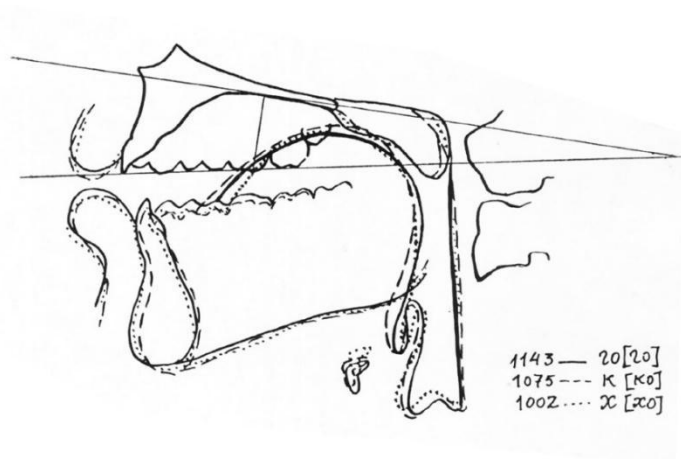
Зазначене переконує, що, говорячи про дзвінкість і глухість приголосних, використовувати в матеріалі таку пару, як [к]-[ɣ], – не є коректним. Правомірним було б подавати [ɣ] як дзвінку пару до глухого [к].

Звук [ɣ] є одним з найменш поширених приголосних. Це зумовлено тим, що використовується він у відносно невеликій кількості звуконаслідувальних слів та слів іншомовного походження. Також значний вплив мало і ліквідування цього звука і літери, що його позначає, за радянських часів, 1929 року [Фаріон 2009, с.42].

Хоча й [ɣ] повернули до української абетки, сьогодні лінгвістам складно створити універсальні правила його використання. Сучасні мовознавці не можуть дійти згоди щодо використання цієї літери, тому відбуваються часті дискусії, що, у свою чергу, спантеличує мовців. Також вплив може мати і варіативність, що її забезпечує правопис (наприклад, у прізвищах та іменах людей можна передавати звук [g] двома способами: і через [ɣ], дотримуючись української традиції, і через [g], імітуючи іншомовний звук) [Український правопис 2023, с.156]. Часто можна спостерігати за тим, як різні дослідники користуються різними правилами, що не завжди відповідають чинному правопису.

Незважаючи на те, що зараз цей звук є рівноправним з усіма іншими, для великої частини мовців він може здаватися «неприродним», тому слова на кшталт «аґрус», «гвалт», «ганок» часто вимовляються як [агрус], [гвалт], [га́нок] – у такому випадку це не критично для лексичного значення слова, але в таких парах, як, до прикладу, «грати» (розважатися) – «грати» (решітка), «гніт» (щось, що використовується для постійного тиску) – «гніт» (шнур для горіння), де фонема /g/ безпосередньо виконує розрізнявальну функцію, подібне плутання може заважати мовцям правильно розуміти одне одного. Саме тому в логопедії не можна забувати про цей звук.

Необхідно зупинитися на тому, що в зазначених джерелах звук [Г] також відносять до групи задньоязикових, більше того – подають як дзвінку пару до [к].

[ga]

[go]

Зважаючи на те, що контактна смуга не з'являється на піднебінні (ні на м'якому, ні на твердому), можна зробити висновок, що цей приголосний звук взагалі не є язиковим. Можна припустити, що тіло язика відтягнуте в задню частину ротової порожнини та має вигнуту форму (задньодорсальну), і ці припущення можна підтвердити кінорентгенографічним матеріалом.

Спостерігаємо, що задня стінка глотки є активною при вимовлянні цього звука і зближується з коренем язика (а при артикуляції задньоязикових [к] і [х] вона не рухається, бо в цьому немає потреби), корінь відтягується

назад, а м'яке піднебіння займає таке положення, як і при вимовлянні звука [x]. Звідси випливає, що звук [ɣ] є не язиковим (зокрема й не задньоязиковим) приголосним, а глотковим (або ж фарингальним).

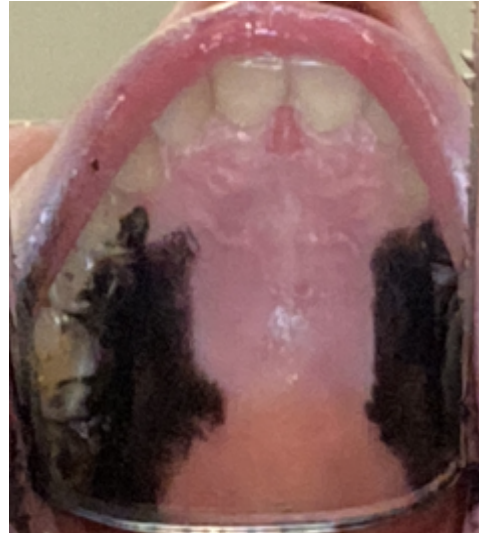
Зважаючи на це, звук [ɣ], хоч і є дзвінким, бо твориться за допомогою і шуму, і голосу, не може вважатися парою до звука [k], адже вони мають різну артикуляційну природу: [k] є задньоязиковим приголосним, що твориться внаслідок повного змикання язика із задньою частиною піднебіння і раптового прориву повітря, що й створює шум (зімкнено-проривний приголосний), а під час вимовлення звука [ɣ] язик взагалі може не взаємодіяти з піднебінням (за винятком індивідуальних особливостей мовця), а шум утворюється завдяки тому, що повітря проходить крізь утворену язиком і задньою стінкою глотки щілину.

У попередньому підрозділі було зазначено, що багато використовуваних логопедами джерел є іноземними (російськими), що, у свою чергу, вплинуло на нерозуміння творення глоткового українського звука. У російській мові немає фонем «ɣ», тому цю фонему можуть відтворювати або через проривний звук «ɣ» або через щілинний «x», які є задньоязиковими. «Наприклад, росіяни кажуть «гумус», «Гендель», «Гамлет», «Гавел». В інших випадках той самий звук передають через «x»: «Ханс», «Йоханнесбург», «Хельмут»» [Пономарів]. Тому неправильний опис характеризованого звука може певною мірою залежати саме від таких покликань. Також має місце графічна невідповідність звука [ɣ] в українській і російській мовах – вони позначаються різними літерами.

Ще одним фактором, що призводить до подібних помилок, може бути відсутність звука [ɣ] у багатьох логопедичних класифікаціях. [k] лишається без своєї дзвінкої пари і виникає необхідність це якимось чином компенсувати.

[ɣ'a]

[x'a]

Також проблемним для розуміння виявився і [ɣ']. Палатографування дає підстави стверджувати, що цей приголосний артикулюється вже не у фарингальній зоні, тому що для того, аби вимовити м'який чи напівпом'якшений звук, язика необхідно більше наблизитися до середньої частини піднебіння, і його корінь уже не може зближуватися із задньою стінкою глотки у такий спосіб, як при вимовлянні твердого фарингального [ɣ]. Варто зауважити, що звуки [x'] та [ɣ'] окремо не існують, а проявляються як комбінаторні алофони окремих фонем. Їх поява викликана впливом голосної, яка підтягує язик уперед у ротову зону до середнього піднебіння.

Тіло язика просунуте далі, до середньої частини піднебіння, проте основний його масив все ще знаходиться у задній частині ротової порожнини, про що свідчить те, що контактні смуги вздовж серединної лінії розширюються, наближаючись до м'якого піднебіння, – ознака задньоязикового приголосного. Язик набуває увігнутої форми, адже спостерігаємо, що він торкається піднебіння, залишаючи при цьому щілину для виходу повітря, що, у свою чергу, і створює шум. На палатограмі спостерігаємо, що артикуляція звука [x'] практично не має відмінностей.

Наведені факти свідчать, що [ɣ'] не є фарингальним звуком. Він, як і [x'], є задньоязиковим. Зважаючи на те, що [x'] – глухий приголосний, а [ɣ']

– дзвінкий, і вони мають одне й те саме місце творення, їх можна подавати парою.

Причиною неправильної характеристики [гʲ] насамперед можна вважати той факт, що цей приголосний зустрічається в обмеженій кількості слів української мови. Зазвичай його можна зустріти лише перед звуком [і], наприклад, у словах: [гʲіркій], [гʲімн], [гʲідний] тощо, саме тому йому можуть не приділяти достатньої уваги.

Отже, точне визначення місця артикуляції приголосних, зокрема задньоязикових, можливе за допомогою палатографування. Палатографічний матеріал дає підстави стверджувати, що звуки [к] та [г] є задньоязиковими; [к] формується без участі голосу, а [г] – за його участі. Зважаючи на це, використання пари приголосних [к]-[г] не є коректним. Дзвінкою парою до глухого [к] варто вважати [г]. Аналіз артикуляції алофонів [гʲ] свідчить про те, що він є не фарингальним, а задньоязиковим, як і [хʲ], і вони можуть подаватися як пара. Основними причинами вказаних неточностей можна вважати: використання великої кількості іноземних джерел у літературі, відсутність візуального супроводу матеріалу, недостатня унормованість вживання звуків [г] і [гʲ] та обмежене вживання звука [гʲ].

Висновки до другого розділу

Другий розділ продемонстрував наявність істотних розбіжностей між артикуляційними характеристиками приголосних звуків, які подаються в логопедичній літературі, та реальними фонетичними особливостями цих звуків в українській мові. Аналіз доводить, що значна частина сучасних логопедичних описів ґрунтується на застарілих або неадаптованих до української мовної системи концепціях, що запозичені з іншомовних (зокрема російських) джерел. Це призводить до низки методологічних, термінологічних та практичних помилок, які ускладнюють як діагностику, так і корекцію мовленнєвих порушень.

Виявлено, що трактування звука [в] як шумного дзвінкого приголосного і відповідної пари до [ф] є некоректним. Артикуляційні, акустичні та спектрографічні дослідження підтверджують, що [в] в українській мові є сонорним губно-губним звуком, що не утворює пари з фрикативним [ф]. Вказане свідчить про потребу перегляду фонологічної класифікації у логопедичній практиці.

Простежується системна помилка щодо пом'якшеності африкат, що суперечить фонологічним нормам української мови, де ці звуки мають твердий характер. Поширена тенденція до м'якої артикуляції в просторіччі, суржику й дитячому мовленні пояснюється міжмовною інтерференцією з боку російської мови. Це, у свою чергу, закріплюється в логопедичних описах і методиках, що знижує ефективність корекційної роботи.

Розмежування між задньоязиковими ([к], [г]) і фарингальним ([ґ]) у логопедичних джерелах є нечітким, часто помилковим. Звук [г] узагалі або ігнорується, або не розглядається як дзвінкий відповідник [к], що суперечить реальній артикуляційній структурі. Натомість [ґ], який є фарингальним і твориться за участі кореня язика й задньої стінки глотки, безпідставно ставиться в пару до [к]. Це свідчить про глибоку методичну плутанину, яка потребує переосмислення й перегляду у професійній освіті логопедів.

Загалом аналіз доводить необхідність комплексної ревізії логопедичних матеріалів, що використовуються в освітньому процесі, з урахуванням сучасних досягнень української фонетики.

РОЗДІЛ 3. ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ УЗГОДЖЕННЯ АРТИКУЛЯЦІЙНИХ ХАРАКТЕРИСТИК: ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЛОГОПЕДИЧНОЇ ПРАКТИКИ

3.1. Загальна характеристика виявлених розбіжностей

У ході порівняльного аналізу артикуляційних описів приголосних звуків у логопедичній літературі та сучасних фонетичних джерелах української мови виявлено низку систематичних розбіжностей, які мають як теоретичне, так і практичне значення для логопедії. Ці розбіжності стосуються кількох аспектів: визначення місця і способу творення, класифікації за дзвінкістю/глухістю, поділу на сонорні та шумні, а також помилкового ототожнення українських артикуляційних характеристик із російськими аналогами.

Найбільш типовими є випадки, коли фонemi української мови потрапляють у схеми, створені для іншої мовної системи — передусім для російської. Такий підхід спотворює реальну фонетичну картину українського мовлення й призводить до методичних хиб у логопедичній практиці.

Однією з яскравих і найчастіше фіксованих проблем є хибне ототожнення звуків [в] і [ф] як пари дзвінкий – глухий. У логопедичній літературі [в] зазвичай класифікують як дзвінкий щілинний губно-зубний приголосний, а [ф] — як його глуху пару. Водночас спектральний аналіз, артикуляційні спостереження засвідчують, що в українській мові [в] має сонорну природу: він не створює значного фрикативного шуму, його інтенсивність голосу зберігається протягом звучання, а позиційна варіативність у вигляді нескладового алофона також свідчить про нестабільність його шумових характеристик. Натомість [ф] — типовий шумний приголосний, що не має фонації. Таким чином, ця пара є формальною лише за наївною схемою дзвінкість-глухість, але не має під собою артикуляційного чи акустичного обґрунтування.

Іншою системною проблемою є трактування африкат [ч] і [дж] як м'яких або складених звуків (наприклад, як поєднання [т'ш'] чи [д'ж']). Попри те, що ці звуки мають зімкнено-щілинне творення, логопедична література часто подає їх як м'які на основі акустичного враження або внаслідок впливу російської моделі, в якій [ч] — завжди м'який. Палатографічні дані, наведені в дослідженні, спростовують цю класифікацію: українські африкати не мають ознак м'якості на рівні артикуляції, натомість зберігають тверду позицію, з контактами в зоні альвеол і ясенного краю. Вимова м'яких африкат у просторіччі та мовленні осіб, які зазнали впливу російської мови, є результатом міжмовної інтерференції, а не норми української орфоепії.

Третій тип розбіжностей стосується задньоязикових і глоткових приголосних. У логопедичній літературі зафіксовано численні приклади, де звук [г] за місцем творення помилково ототожнюють із задньоязиковими [к] і

[x], подаючи їх як фонологічну пару. Водночас дослідження артикуляції [г] доводить, що цей звук формується не в зоні контакту язика з піднебінням, а у глотці, за рахунок зближення задньої стінки глотки і кореня язика. Він не є задньоязиковим ані за активним органом, ані за місцем творення, а тому не може розглядатися як дзвінкий аналог [к]. Більше того, в цьому ж контексті часто ігнорується наявність українського задньоязикового дзвінкого проривного [г], який є єдиною правомірною парою до [к] і має чітку артикуляцію, що підтверджується експериментальними даними.

Ще однією важливою категорією розбіжностей є відсутність або помилковість графічної й анатомічної підтримки описів у логопедичній літературі. Незважаючи на наявність схем мовного апарату, майже повністю відсутні кінорентгенографічні, палатографічні або спектральні підтвердження артикуляційних характеристик. Це призводить до того, що багато описів ґрунтуються на слуховому сприйнятті звуків або навіть на інтуїтивному уявленні про їхню вимову, що не завжди відповідає об'єктивним фізіологічним даним.

Отже, вказані розбіжності ускладнюють логопедичну діагностику, знижують ефективність корекційної роботи, а також впливають на якість підготовки майбутніх фахівців. Наявність застарілих або помилкових описів у навчальній літературі потребує системного перегляду, оновлення фонетичної бази логопедії, залучення результатів сучасних досліджень та інструментального аналізу. Лише за такої умови можливо побудувати методично точні, лінгвістично виважені й ефективні логопедичні стратегії корекції звуковимови в українській мові.

3.1. Практичні рекомендації для покращення змісту літератури

У контексті сучасної логопедії особливої актуальності набуває питання вдосконалення навчально-методичної та науково-популярної літератури з артикуляційної характеристики звуків. Оскільки саме зміст навчальних

посібників, логопедичних карток, таблиць і методичних зошитів формує у майбутніх фахівців первинне уявлення про артикуляцію, надзвичайно важливо, щоб ці джерела були науково обґрунтованими, не суперечили сучасним даним фонетики, та відображали специфіку саме української мови, а не кальки з інших мовних систем.

У процесі аналізу логопедичних описів, які стосуються артикуляційних характеристик українських приголосних, було виявлено, що в багатьох методичних джерелах і досі побутують описові конструкції, які не ґрунтуються на фактичних артикуляційних або акустичних дослідженнях. Часто маємо справу з описами на зразок «звук утворюється легким видихом», «язик торкається піднебіння» або «губи напружуються», без конкретизації точки контакту, форми язика, участі голосу, способу проходження повітряного струменя. Такі описи залишають простір для суб'єктивного тлумачення і не дають фахівцю інструменту для відтворення або виправлення звука в разі його патології.

Крім того, важливо враховувати, що логопедична література нерідко адаптується до рівня дитини, але при цьому втрачає зв'язок із лінгвістичною точністю. Щоб уникнути цього, потрібні подвійні рівні опису: спрощені для дитячої роботи й науково точні — для логопеда. Такий підхід передбачає, що в кожному описі звука мають бути позначені: активні та пасивні мовні органи; конкретне місце артикуляції (з точністю до альвеол, твердого піднебіння, м'якого піднебіння тощо); спосіб творення (зімкнення, щілина, тощо.); участь голосу; наявність або відсутність акустичного шуму і останнє, проте не менш важливе - варіативність залежно від позиції в слові та фонетичного оточення.

Ще один критично важливий аспект — усунення іншомовних (насамперед російських) джерел. Оскільки багато логопедичних посібників були перекладені або укладені за зразком російських моделей, у них і досі можна знайти описи, які відображають особливості фонетичної системи російської мови, але не є релевантними до української. Зокрема, звук [ч]

подається як завжди м'який (за аналогією з російським), [в] — як шумний фриктив, а [г] — як задньоязиковий тощо.

Для виправлення ситуації рекомендується створення державних стандартів опису артикуляційної бази українських звуків з обов'язковим рецензуванням від мовознавців та зокрема фонетистів. Така база повинна включати порівняльні артикуляційні таблиці, інструментально підтвержені описи та відповідну українську термінологію.

Окрему увагу варто приділити підготовці візуальних та звукових матеріалів, які супроводжують методичні тексти. У книжках, посібниках, електронних ресурсах необхідно використовувати QR-коди з посиланням на короткі відео з правильною артикуляцією звуків, 3D-моделі руху язика, світлини контактних зон при палатографії. Такий підхід дає змогу зменшити розрив між теоретичним описом і практикою реального мовлення.

Отже, вдосконалення змісту логопедичної літератури — це не просто процес оновлення термінів, а повномасштабна системна модернізація: від змісту таблиць до структури опису, від класифікацій до методичних алгоритмів. Упорядкування цієї сфери забезпечить точність діагностики, ефективність терапії та мовленнєвий успіх людини як у нормі, так і в умовах порушення.

Висновки до третього розділу

Третій розділ акцентує увагу на практичній необхідності впровадження сучасних фонетичних знань у логопедичну діяльність, обґрунтовуючи низку конкретних шляхів для підвищення ефективності логопедичної роботи в Україні. Основним вектором удосконалення визнається узгодження артикуляційних описів у навчальних матеріалах, що використовуються для підготовки логопедів, із об'єктивними даними фонетики.

Розділ також акцентує, що ефективність логопедичної роботи можлива лише за умови точного розуміння природи мовленнєвого порушення. Застарілі артикуляційні описи можуть призводити до хибної постановки

звуків, надмірного навантаження на неактивні органи мовлення або до неправильного напрямку логопедичної корекції.

Окрім цього, робота вказує на психосоціальний та національно значущий аспект логопедичної діяльності, зокрема в умовах війни, коли логопеди працюють із дітьми-біженцями, людьми з травмами та з мовцями, які переходять на українську. У таких умовах використання правильного фонетичного стандарту української мови має не лише фахове, а й культурне значення.

Узагальнюючи, можна зробити висновок, що практичне впровадження фонетично вивірених артикуляційних характеристик є ключовим фактором у підвищенні якості логопедичної освіти і практики та загалом у збереженні й поширенні української мовної норми. Це завдання вимагає оновлення логопедичної літератури, модернізації навчальних програм і підвищення лінгвістичної обізнаності логопедів.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дало змогу не лише виявити низку концептуальних і практичних розбіжностей між артикуляційними характеристиками приголосних звуків, наведеними в логопедичній літературі, та їхніми реальними фонетичними властивостями в українській мові, а й окреслити основні напрями для вдосконалення логопедичної практики з урахуванням сучасних лінгвістичних даних.

У процесі аналізу виявлено, що значна частина методичних джерел, орієнтованих на логопедів, містить застарілі або недостовірні описи артикуляційної бази звуків, які не відповідають реальній акустичній і фізіологічній природі української фонетичної системи. Найчастіше подібні розбіжності є наслідком перенесення російських фонетичних моделей на український мовний матеріал. Це виявляється, зокрема, у трактуванні звуків

[в], [г], [г'], [г] [ч] тощо, які в українській мові мають специфічні артикуляційні риси, не тотожні відповідникам в інших слов'янських мовах.

Звук [в], попри його традиційне трактування як дзвінкого фрикативного, фактично виявляє властивості сонанта. Акустичний аналіз доводить його схожість із голосними за плавністю та інтенсивністю фонації, що ставить під сумнів його системну пару з [ф]. Подібна ситуація спостерігається зі звуком [г], який традиційно подається як задньоязиковий, проте за результатами інструментального дослідження виявляє себе як фарингальний приголосний. Африката [ч], що класифікується як м'яка або складені з [т'], [ш'], насправді є твердою альвеолярною зімкнено-щілинною, й жоден із компонентів не є м'яким. Артикуляційні описи, які подають як варіант [тьшь], є недійсними з погляду сучасної фонетики.

Такі розбіжності, з одного боку, демонструють брак оновленої наукової бази в логопедичній освіті, а з іншого — потребу в терміновому оновленні навчальних та методичних матеріалів для фахівців. Описані недоліки не є лише теоретичними: вони мають прямий вплив на ефективність логопедичної діагностики та корекції, оскільки неправильно визначене місце або спосіб творення звука унеможлиблює його коректну постановку та автоматизацію в мовленні.

На основі аналізу можна стверджувати, що сучасна логопедія потребує оновлення низки фундаментальних положень. Зокрема, необхідним є:

- перегляд артикуляційної класифікації звуків відповідно до української мовної норми;
- чітке розмежування фонологічних та фонетичних понять у методичних описах;
- створення стандартизованих схем опису артикуляції звуків із урахуванням активного/пасивного мовного органа, точного місця творення, способу творення, участі голосу, акустичних ознак.

Крім того, важливою є потреба в системному впровадженні інструментального аналізу мовлення (палатографія, спектрографія,

відеофіксація) у логопедичну підготовку, що сприятиме формуванню об'єктивного розуміння артикуляційних процесів.

Таким чином, дипломна робота не лише констатує проблему, а й пропонує її вирішення. Вона відкриває перспективу для міждисциплінарної співпраці між логопедією, фонетикою, психологією та педагогікою і слугує підґрунтям для розроблення нових програм підготовки логопедів, створення адаптованих навчальних матеріалів, підвищення якості логопедичної допомоги. У період війни, коли збільшується кількість людей із посттравматичними мовленнєвими порушеннями, а також зростає роль логопеда як мовного фахівця в гуманітарній сфері, така робота має не лише академічну, а й соціально-практичну вагу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання корекційної та інклюзивної освіти / За загальною редакцією Бойчука Ю.Д. – Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2020. – 376 с.
2. Бадер В. І. Взаємозв'язок розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів : автореф. дис. д-ра пед. наук : 13.00.02. Київ, 2004. 36 с.
3. Дослідження мовленнєвої симптоматики при еферентній моторній афазії / А. В. Зарицька // Логопелія. – 2013. - №3. – С. 36-41.
4. Залеський, А. М. Як треба вимовляти шиплячі звуки? / А. М. Залеський // Рідне слово. – К.: Наук. думка, 1974. – С. 38 – 45
5. Звуки ш, ж, ч. *Український логопедичний сайт. Порушення звуковимови.* URL: <https://logopedia.com.ua/porushennia-zvukovymovy/zvuky-sh-zh-ch/> (дата звернення: 13.06.2025).

6. Касьянова О.А. Звукове поле фонем /в/: комбінаторні та позиційні алофони / О.А. Касьянова // Мовні і концептуальні картини світу. – 2015. – Вип. 1. – С. 324-336.
7. Іщенко О. Експериментальна фонетика у світлі сучасних комп'ютерних технологій. *I Всеукраїнська науково-практична конференція "Інтелектуальні системи та прикладна лінгвістика"*, Харків, Ук, 12–13 берез. 2012. 2012. С. 16–17.
8. Коломоєць Т. Г. Логопедія. Тексти лекцій для студентів спеціальності 016 "Спеціальна освіта". Кривий Ріг, 2021. 115 с.
9. Курс сучасної української літературної мови (за редакцією Л.А.Булаховського), К., 1951. с. 174
10. Логопедія (дислалія) : навч.-метод. посіб. / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини, Ф-т дошкільної та спец. освіти ; уклад. Дар'я Миколаївна Хрипун. – Умань : Візаві, 2023. – 200 с.
11. Марченко Н. Дихотомія чи тріада "мовленнєва діяльність – мова – мовлення" у Ф. Де Соссюра / Н. Марченко // *Studia linguistica*. – 2013. – Вип. 7. – С. 104-108.
12. Методика корекції вад вимови фонем у дітей з дислалією, ринолалією та дизартрією / Н. С. Гаврилова // *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 19 : Корекційна та спеціальна психологія*. – 2011. – Вип. 18. – С. 27-34.
13. Мова. *Словник української мови*. URL: <https://sum.in.ua/>
14. Олійник І., Тищенко Л., Яценюк Л. До питання корекції дислалії у дітей молодшого дошкільного віку. *Імідж педагога*. 2021. В. 1, С. 77-81
15. Писемне й усне мовлення : методичні рекомендації / уклад. Т. А. Дербеньова. — Вінниця : Нова Книга, 2013. — 104 с.
16. Пискач О. Д., Гоца Е.Д. Сучасна українська мова: Фонетика. Фонологія. Орфоепія: навчально-методичний посібник для студентів I курсу українського відділення філологічного факультету. Ужгород, 2022. 116 с.

17. Плющ Н.П. Феномен орфографічної вимови в сучасній українській літературній мові. На хвилях мови. Аллі Йосипівні Багмут. К.: КММ, 2011. С. 210–214.
18. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я : Закон України від 03.12.2020, № 1053-IX : станом на 01.01.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#top> (дата звернення: 05.06.2025).
19. Сосюр, Фердінан де. Курс загальної лінгвістики / Пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. — К.: Основи, 1998. — 324 с.
20. Спеціальна педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / О.В. Мартинчук, І.М. Маруненко, К.В. Луцько та ін. — К. : Київ. ун-т імені Бориса Грінченка, 2017. — 364 с
21. Сучасна українська літературна мова: Лексикологія. Фонетика: підручник / А.К. Мойсієнко, О.В. Бас-Кононенко, В.В. Бондаренко та ін. — К.: Знання, 2010. — 270 с.
22. Сучасні проблеми логопедії та реабілітації: матеріали X Всеукраїнської заочної науково-практичної конференції (18 листопада 2021 року, м. Суми). — Суми : ФОП Цьома С. П., 2021. —232 с.
23. Тоцька Н. Сучасна українська літературна мова: Фонетика, орфоєпія, графіка, орфографія / Н. Тоцька. — К., 1981. — 184 с.
24. Українське Товариство Терапії Мови і Мовлення. Др. Оксана Лялька: Актуальні питання кваліфікації терапевта мови і мовлення. *Українське товариство терапії мови і мовлення. Освіторіум*. 22.11.2023. URL: <https://www.slt.org.ua/educational-videos> (дата звернення: 05.06.2025).
25. Український правопис / ред.: Є. І. Мазніченко та ін. Київ : Наук. думка, 2023. 392 с.
26. Фаріон. І. Д. Правопис — корсет мови? Український правопис як культурно-політичний вибір. — Львів : Свічадо, 2009 . — 120 с.
27. Федорович Л. О. Постановка звуків у вимові дітей дошкільного віку. Методичні рекомендації для логопедів, учителів і вихователів

загальноосвітніх і спеціальних навчальних закладів. – Кременчук: Християнська Зоря, 2007. – 72 с.

28. Циганок Г. М. Розвиток української фонетичної термінології ХХ – початку ХІ століття : дис. канд. Філол. наук :10.02.01 / Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова. Київ, 2017. 234 с.

29. Шеремет М.К. Логопедія. Підручник. Третє видання, перероблене та доповнене / За ред. М.К. Шеремет. – К. : Видавничий Дім «Слово», 2014. – 672 с.

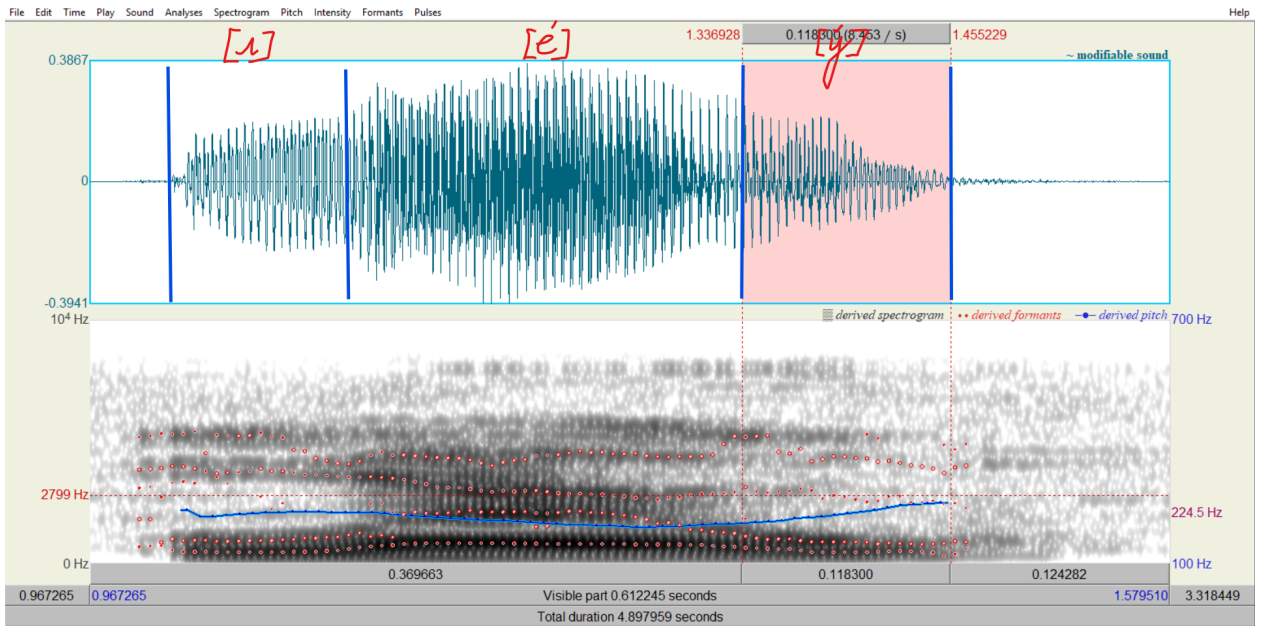
30. BBC Ukrainian - Блог професора Пономарева - Про Г і Г в українській мові. *BBC* - *Home*.

URL: <https://www.bbc.co.uk/blogs/ukrainian/ponomariv/2010/05/post-19.html> (дата звернення: 28.05.2025).

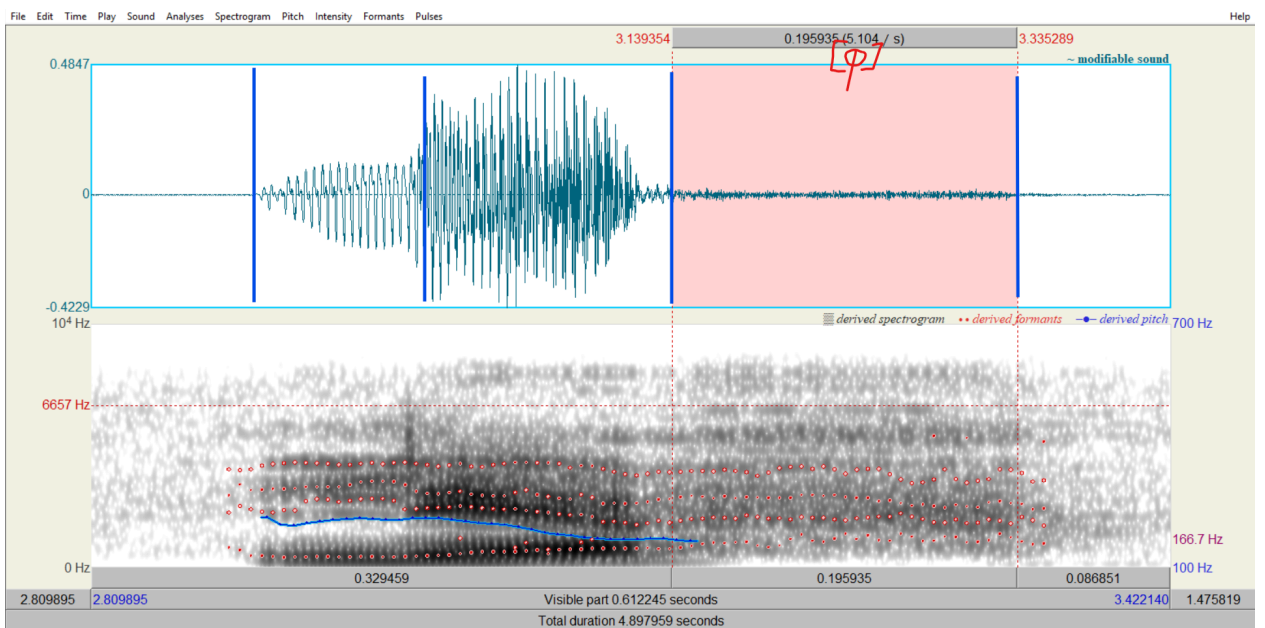
ДОДАТКИ

За участю голосу і шуму	За місцем утворення			Губні тверді	Язикові				Глоткові
	За способом утворення та участю голосу				Передньоязикові		Середньоязикові	Задньоязикові	
					тверді	м'які			
Шумні	Проривні	Дзвінкі	Короткі	б	д	д'		г	
			Довгі			д'			
		Глухі	Короткі	п	т	т		к	
			Довгі			т'			
	Щільні (фрикативні)	Дзвінкі	Короткі	в	з, ж	з', ж'	й		г
			Довгі			з'			
		Глухі	Короткі	ф		с'		х	
			Довгі						
	Злімі (аффрикати)	Дзвінкі	Короткі		дз, дж	дз'			
			Довгі						
		Глухі	Короткі		ц, ч	ц', ч'			
			Довгі		ч				
Сонорні	Зімкнено-прохідні	носові	Дзвінкі	Короткі	м	н	н'		
			Довгі		н	н'			
		Глухі	Короткі		л	л'			
			Довгі			л'			
	дрижачий	плавні	Дзвінкі	Короткі		р	р'		
			Глухі	Довгі			р'		

Додаток 1. Класифікація українських приголосних [Логоредія]

Додаток 2. Спектрограма українського слова «лев»

Додаток 3. Спектрограма російського слова «лев»